

JOANNA POLASKA

konserwator dzieł sztuki niezależny, Warszawa

Konserwacja ikony *Salvator Mundi* z cerkwi pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach

Słowa kluczowe: konserwacja, ikona, *Salvator Mundi*, Siemiatycze, cerkiew

Key words: conservation, icon, *Salvator Mundi*, Siemiatycze, Orthodox church

Cerkiew pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach położona jest malowniczo na wzgórzu, a jej kopuły widoczne są już z oddali. Została wybudowana w latach 1865–1866 w stylu rosyjsko-bizantyjskim według projektu architekta Konstantina Thona. Jest to budowla murowana z cegły, orientowana, trójdzielna. Poprzednia, drewniana świątynia była w bardzo złym stanie i dlatego zdecydowano się na wybudowanie nowej, usytuowanej obok starej. Historia parafii siemiatyckiej jest bardzo długa i ma udokumentowane 588 lat istnienia¹.

Ikona *Salvator Mundi* jest jedną z wielu cennych zabytków stanowiących wyposażenie cerkwi pw. św. Piotra i Pawła w Siemiatyczach. Według informacji poprzedniego proboszcza parafii ks. mitrata Andrzeja Jakimiuka w 1988 r. ikona znajdowała się we wnętrzu świątyni w prezbiterium przy Stole Ofiarnym. W 1994 r. podczas remontu cerkwi została wyniesiona na strych i tam przeleżała do 2018 r. Podczas wizyty przedstawicieli Urzędu Ochrony Zabytków z Białegostoku została odnaleziona na strychu cerkwi wraz z innymi obiektami. Decyzją Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków prof. Małgorzaty Dajnowicz ikona została wpisana do rejestru zabytków pod nr. B-374 poz. 1 „Decyzja w sprawie wpisania zabytków ruchomych do rejestru zabytków” z dnia 11.12.2018 r., numer dziennika R.5140.37.2018.JS.

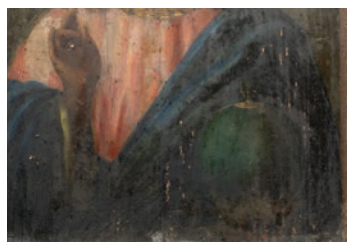
Kiedy w 2019 r. rozpoczęto prace konserwatorskie, ikona znajdowała się w bardzo złym stanie i wymagała pilnych zabiegów ratujących. Została namalowana na podłożu drewnianym o wymiarach 88,5 × 62 cm w kształcie pionowego

1. Lico ikony w ramie. Stan przed konserwacją. Fot. R. Stasiuk
Icon face in the frame. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

2. Odwrocie ikony. Stan przed konserwacją. Fot. R. Stasiuk
Icon reverse. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

3. Fragment dolnej partii ikony. Stan przed konserwacją. Fot. R. Stasiuk
Bottom icon fragment. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

4. Fragment górnej partii ikony. Stan przed konserwacją. Fot. R. Stasiuk
Upper icon fragment. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

prostokąta i oprawiona w drewnianą, malowaną na złoty kolor ramę. Przed rozpoczęciem prac kompozycja i kolorystyka przedstawienia były mało czytelne. Warstwę malarską pokrywały grube, mocno pociemniałe werniksy i przemalowania.

Dodatkowo w wielu jej miejscach można było zobaczyć pęcherze, odspojenia i ubytki. Lico i odwrocie zostały uszkodzone gęsto usianymi otworami, które powstały w wyniku działalności szkodników drewna. Obserwacja obiektu w lu-

5. Lico ikony. Fotografia w świetle UV.
Widoczna gruba warstwa werniksu i przemalowania. Stan przed konserwacją.
Fot. R. Stasiuk
Icon face. Photo taken in UV light. A thick varnish and overpaint layer visible. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

6. Lico ikony. Fotografia w IR. Widoczne przemalowania po formie. Stan przed konserwacją. Fot. R. Stasiuk
Icon face. IR photo. Form overpaints visible. Pre-conservation. Photo by R. Stasiuk

7. Fragment lica ramy. Widoczna odkrywka ze śladami złota na czerwonym pulmencie. Fot. M. Niećko
Frame face. Uncovered gold traces on the red bole.
Photo by M. Niećko

minescencji wzbudzonej promieniowaniem UV oraz w podczerwieni potwierdziła to, co było widoczne w świetle dziennym, że na powierzchni warstwy malarzkiej znajdują się grubo położone werniksy i przemalowania po formie².

Ramę drewnianą, w którą oprawiono ikonę, przemalowano złotą farbą, a jej drewno też było zaatakowane przez szkodniki drewna.

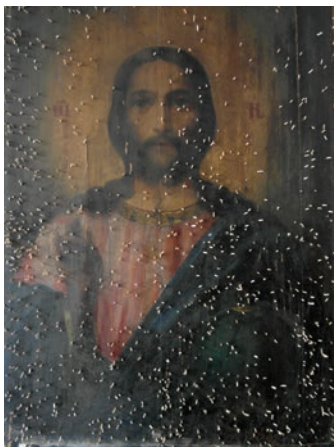
Konserwację obiektu rozpoczęto od ważnego zabiegu dezynfekcji, który miał na celu zatrzymanie dalszego procesu degradacji drewna podobrazia i ramy. Dezynfekcję wykonano w komorze dyfuzyjnej znajdującej się w Muzeum Pałacu w Wilanowie. Następnie wymontowano ikonę z ramy. Po podklejeniu odspojeń warstwy malarzkiej i ustabilizowaniu pęcherzy wykonano chemiczne oczyszczenie z bardzo grubych pociemniałych warstw werniksu, brudu, miejscowych przemalowań po formie oraz starych retuszy. Nawarstwienia były wynikiem poprzedniej, prawdopodobnie niejednej renowacji ikony. Praca ta była zabiegiem wieloetapowym i wymagała miejscami użycia skalpela.

8. Fragment lica ikony w trakcie wieloetapowego usuwania werniksu i przemalowań. Fot. M. Niećko
Icon face fragment during the multi-stage varnish and overpaint removal. Photo by M. Niećko

9. Fragment górnej partii lica ikony w trakcie wieloetapowego usuwania werniksu i przemalowań. Fot. M. Niećko
Upper icon face fragment during the multi-stage varnish and overpaint removal. Photo by M. Niećko

10. Fragment lica ikony z dłonią Chrystusa. Stan w trakcie prowadzenia prac konserwatorskich. Fot. M. Niećko
Icon face fragment with Christ's hand. During conservation. Photo by M. Niećko

11. Fragment lica ikony z dłonią Chrystusa. Stan w trakcie prowadzenia prac konserwatorskich.

Fot. M. Niecko

Icon face fragment with Christ's hand. During conservation.

Photo by M. Niecko

12. Lico ikony w trakcie prowadzenia prac konserwatorskich.

Uzupełnianie drewnianymi wykalczkami otworów po szkodnikach drewna. Fot. M. Niecko

Icon face during conservation. Filling out the losses created by wood pests with toothpicks.

Photo by M. Niecko

Zarówno drewno podobrazia, jak i ramy, mocno zdegradowane, wymagały zabiegów utwardzania przy użyciu żywicy syntetycznej. Po uzupełnieniu ubytków gruntu położono na nich wstępny retusz farbami akwarelowymi. Na warstwie werniksu pośredniego, w partiach ubytków, dokończono retusz naśladowczy farbami olejno-żywicznymi. Zabiegiem kończącym prace warstwy malarzkiej było położenie werniksu końcowego³. Bardzo ciekawe okazało się odwrócenie ikony, gdzie w jego górnej partii, w owalu ozdobionym ornamentem roślinnym, znajduje się napis w języku rosyjskim, który w tłumaczeniu brzmi: „Ten obraz Zbawiciela dla siemiatyckiej cerkwi greko-rosyjskiej ofiarował malarz Aleksiej Grotow w 1843 roku”⁴.

Pod złotym kolorem, którym była przemalowana rama, odkryto niewielkie ilości zachowanej pierwotnej warstwy złota, a na bokach – srebra. Wykonano również niezbędne prace stolarskie, które wzmocniły niestabilną ramę i podobrazie drewniane. Po usunięciu przemalowania wykonano na nowo złocenie i srebrzenie na nowych gruntach złotem i srebrem w płatkach.

W trakcie prac konserwatorskich odkryto, że boki podobrazia drewniane zostały obcięte z trzech stron. Pierwotnie ikona miała większe rozmiary. Widoczny jest brak kompozycji przedstawienia z lewej strony i u dołu. Nie wiadomo, z jakiego powodu zmniejszono jej wymiary. Prawdopodobnie zostało to zrobione, kiedy oprawiono ją w ramę drewnianą w formie skrzynkowej. Taka oprawa może sugerować, że ikona mogła być w przeszłości zamontowana w kioście⁵.

Warto jeszcze przekazać informacje o technice i technologii powstania ikony. Została namalowana, a w sztuce cerkiewnej używa się określenia: napisana, na podłożu drewnianym złożonym z trzech ułożonych wertykalnie desek o wymiarach: szerokość 29, 25 i 8 cm, wysokość 88,5 cm. Grubość desek – 2 cm. W środkowej partii odwrócenia zamontowano szponę o szerokości 7 cm. Podobrazie zostało przeklejone klejem, co można zobaczyć na badaniu stratygrafii warstw, bowiem na powierzchni drewnianego podłoża znajdują się warstwy spoiwa. Prawdopodobnie sam malarz przygotował grunt w kolorze kremowym składający się z kredy, białej cynkowej, czerni roślinnej z niewielkim dodatkiem czerwieni żelazowej i ultra-

maryny. Do namalowania ikony użyto bieli cynkowej, błękitu pruskiego, ultramaryny, błękitu kobaltowego, czerwieni żelazowej i czerni roślinnej, a spoiwo to olej pochodzenia organicznego oraz żywica naturalna. W pobranej próbce z karnacji zidentyfikowano obecność czerwieni żelazowej, niewielką ilość ultramaryny oraz minii⁶. Tło ikony, twarz, broda i dłonie namalowane gładko. W inny sposób namalowana została czerwono-różowa suknia i ozdoba wokół szyi, na których widać pociągnięcia pędzla. Szczególną uwagę zwraca świetlista twarz Chrystusa, jego oczy, w których artysta przekazał wielką duchowość. Sposób namalowania ikony świadczy o dobrym warsztacie malarza.

Ikona z przedstawieniem Chrystusa z cerkwi w Siemiatyczach jest w typie ikonograficznym *Salvator Mundi* (Zbawca Świata) ukazanego frontalnie w półpostaci. Ikona jako obraz przeznaczony do kultu przyjęła się już w pierwszej połowie V w. i ma długoletnią tradycję. Malarze mieli za zadanie przekazać w portrecie Chrystusa naturę jego osoby. Oznaczało to połączenie doskonałości boskiej postaci z rzeczywistym człowieczeństwem⁷. Chrystus jest ubrany w tunikę w kolorze różowo-czerwonym ozdobioną złotą lamówką przy szyi. Czerwień symbolizuje ludzką naturę Chrystusa Zbawiciela dlatego, że jest to barwa krwi. Kolor czerwony przypomina również purpurę, którą w starożytności nosił cesarz. Dlatego czerwona tunika symbolizuje także królewską godność Chrystusa. Ciemnoniebieska szata (himation) przerzucona przez lewe ramię symbolizuje naturę boską Zbawiciela i kojarzy się z niebem, miejscem przebywania Boga. Prawa ręka ugięta jest w łokciu, a dłoń uniesiona i ułożona w geście błogosławieństwa. W lewej ręce Chrystus trzyma królewskie jabłko, które jest symbolem władzy nad całym światem. Wieńczący owoc krzyż wskazuje, że śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa miały znaczenie uniwersalne⁸. Tło ikony ciemne, w kolorze ugrowo-brązowym, rozjaśnione wokół głowy. Twarz pociągła, okolona długimi ciemnymi włosami. W tym samym kolorze broda i wąsy.

W wyniku przeprowadzonej konserwacji i restauracji ikony wraz z ramą zostały przywrócone jej walory artystyczne i religijne. Zwraca uwagę duchowa strona zawarta w przedstawieniu Salvatora Mundi z Siemiatycz, której najgłębszy przekaz można odczytać z twarzy Chrystusa.

13. Lico ikony w ramie. Stan po konserwacji. Fot. M. Niečko

**Icon face in the frame.
Post-conservation.
Photo by M. Niečko**

14. Odwrocie ikony w ramie. Stan po konserwacji. Fot. M. Niečko

**Icon reverse in the frame.
Post-conservation.
Photo by M. Niečko**

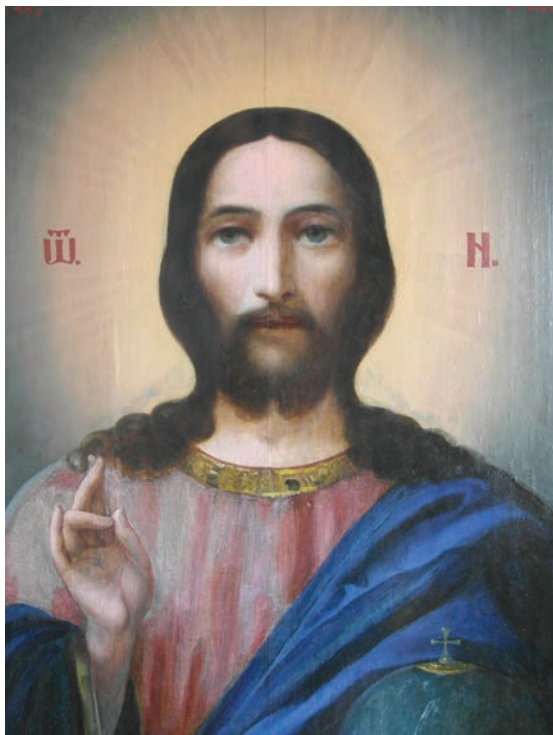

15. Fragment górnej partii odwrocia ikony z napisem w języku rosyjskim. Stan po konserwacji. Fot. M. Niećko

Upper icon reverse fragment with a Russian inscription. Post-conservation. Photo by M. Niećko

16. Fragment górnej partii ikony. Stan po konserwacji. Fot. M. Niećko

Upper icon fragment. Post-conservation. Photo by M. Niećko

Właśnie takie jest zadanie ikonografa⁹ – przedstawić rzeczywistość duchową. Powstaje ona najpierw w osobie samego malarza poprzez modlitwę, a swoją wiarę przekłada on na swój talent. I to można zobaczyć oraz odczuć w tym przedstawieniu.

Z napisu na odwrocie dowiadujemy się, że ikona w 1843 r. ofiarowana została przez malarza Aleksieja Grotowa starej drewnianej cerkwi w Siemiatyczach. Wtedy nie było jeszcze obecnej murowanej, której budowa została ukończona w 1866 r. Niestety nie zachowały się żadne dokumenty parafialne z czasów powstania ikony. Mam nadzieję, że ikona znajdzie się w kręgu zainteresowania historyków, co pozwoli na przybliżenie sylwetki malarza, a może odkryje inne nieznane, ciekawe informacje dotyczące historii tego przedstawienia.

BIBLIOGRAFIA

- Malinowscy G. i Z., Marciniszyn E. i P., *Ikony i cerkwie*, Warszawa 2009.
Onasch K., Schnieper A., *Ikony: fakty i legendy*, tłum. z ang. Z. Szatner, tłum. z niem. M. Smoliński, Warszawa 2013.
Quenot M., *Ikona: okno ku wieczności*, tłum. H. Paprocki, Białystok 1997.
Polaska J., *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich ikony Chrystus Salvator Mundi z parafii prawosławnej p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach*, Warszawa 2019.

PRZYPISY

- ¹ Informacje pochodzą ze strony parafii prawosławnej pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach, cerkiewsiemiatycze.pl/historia-parafii/ [dostęp: 28 II 2020].
- ² Zdjęcia wykonano w Laboratorium Fotografii Dokumentacyjnej Zakładu Badań Specjalistycznych na WkiRDS ASP w Warszawie. Autor zdjęć: mistrz fot. Roman Stasiuk.
- ³ Dodatkowe informacje znajdują się w opracowaniu: J. Polaska, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich ikony Chrystus Salvator Mundi z parafii prawosławnej p.w. Św. Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach*, Warszawa 2019 r., znajdującym się w archiwum WUOZ w Białymstoku.
- ⁴ Tłumaczenie napisu z języka rosyjskiego: ks. prot. mgr Paweł Sterlingow, proboszcz parafii prawosławnej pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach.
- ⁵ Prace konserwatorskie ikony wykonała mgr Monika Niećko pod kierunkiem Joanny Polaskiej.
- ⁶ Autorką mikrochemicznej analizy pobranych próbek z obiektu jest mgr Katarzyna Królikowska-Pataia z Zakładu Badań Specjalistycznych i Technik Dokumentacyjnych WKiRDS ASP w Warszawie.
- ⁷ Informacje pochodzą z książki: K. Onasch, A. Schnieper, *Ikony: fakty i legendy*, tłum. z ang. Z. Szatner, tłum. z niem. M. Smoliński, Warszawa 2013.
- ⁸ Informacje pochodzą z książki: G. i Z. Malinowsky, E. i P. Marciniszyn, *Ikony i cerkwie*, Warszawa 2009.
- ⁹ Słowo ikonograf znaczy „piszący obraz”, a nie „malujący”. Ikonografowie korzystają z podręczników, które określają wskazówki o sposobie malowania i przedstawienia wizerunków świętych. M. Quenot, *Ikona: okno ku wieczności*, tłum. H. Paprocki, Białystok 1997.

THE CONSERVATION ON THE SALVATOR MUNDI ICON FROM THE ST. APOSTLES PETER AND PAUL'S ORTHODOX CHURCH IN SIEMIATYCZE

The St. Apostles Peter and Paul's Orthodox church in Siemiatycze was built in 1865–1866 in accordance with the Russian-Byzantine style and the project of architect Konstantin Thon. One of the many valuable pieces possessed by the church is the *Salvator Mundi* icon. When in 2019 restoration works were begun, the icon was in a very poor condition and required instant rescue treatments. The conservation included a disinfection, wood densification, cleaning the paint layer of varnish and overpainting, filling out the ground losses and retouching the paint layer. Samples were taken from the piece for microchemical analysis. Overpainting was removed from the frame, gilding and silvering added in its place. On the upper back part of the icon, in an oval covered with a floral ornament, there is an inscription in Russian translating as: “This image of the Saviour was donated to the Siemiatycze Greek-Russian Orthodox temple by painter Aleksiej Grotow in the year 1843.” Originally the icon was bigger and was cut from three sides. The image of Christ from the Siemiatycze church is representative of the *Salvator Mundi* (Saviour of the World) iconographic type, showing a half-length figure of Christ facing the front. The most eye-catching is Christ's face, his eyes in which the artist depicted a deep spirituality. The icon's realisation shows the painter's skill. Thanks to the conservation and restoration, the icon and its frame regained their artistic and religious value.